

sef, haar affiniteit met de geestelijke herbewapening, haar nukken en humeuren – herkennen wij de rasverteller Fasseur. Uit deel 1 nam de Leidse hoogleraar de lezer ook al voor zich in als een uiterst onderhoudend causeur, ironiserend, kritisch, met oog voor het smakelijke detail. De passages over de kabinetsformaties – er waren er tien tussen 1922 en 1939 – zijn daarentegen wat obligaant, maar worden toch weer verlevendigd door de manier waarop Fasseur de relatie van de vorstin tot de premiers Ruys de Beerenbrouck, De Geer en Colijn uit de doeken doet.

De ballingschapsperiode in Londen, het kernstuk van deze biografie, was altijd al de uitvoerigst beschreven episode uit Wilhelmina's leven. Lou de Jong wijdde er indertijd al een flink deel van zijn standaardwerk aan, hetgeen Fasseur van de plicht ontslaat allerlei regeringskwesies andermaal uittentreuren te beschrijven. Fasseur slaagde erin de hand te leggen op een unieke bron, Wilhelmina's brieven aan haar dochter Juliana. Daardoor krijgen we – net als in deel 1 door haar kattedelletjes aan haar moeder Emma – een goed inzicht in de mens achter de vorstin. Haar eenzaamheid, versterkt door het vertrek van Juliana en de kleindochters naar Canada, Wilhelmina's felle toespraken voor de microfoon van Radio-Oranje, het ontslag van De Geer, de spanningen tussen haar en de ministers, de ruzies met Gerbrandy, de verhouding tot de bondgenoten: dat alles wordt door Fasseur adequaat en uiterst leesbaar beschreven. Net als haar betrekkelijk eenvoudige woonsituatie, haar grenzeloze vertrouwen in schoonzoon Bernhard en de bekende theekransjes in gezelschap van de Engelandvaarders, die haar notie van het Nederlandse 'heldenvolk' versterkten. Fasseur stelt zich kritisch maar begripvol op tegen Wilhelmina's op zijn zachtst gezegd summiere aandacht voor het lot van de joodse Nederlanders. Slechts tweemaal verwerkte zij het lot van de vervolgte joden in haar toespraken.

Fasseur beschrijft omstandig de voorbereidingen tot de terugkeer van de vorstin naar een vaderland, waarin een tijdlang koortsachtig het woord 'vernieuwing' rondzong. Wilhelmina liep met plannen voor een autoritair stelsel, waarin het parlement voorlopig buitenspel zou staan en van de vooroorlogse partijverdeeldheid geen sprake meer zou zijn. Het kon alleen maar op een desillusie uitdraaien. In historisch perspectief valt deze vorstelijke naïviteit met betrekking tot de 'vernieuwing' echter ruimschoots weg te strepen tegenover de essentiële positieve factor, haar onverzettelijkheid tegenover de 'Mof', die haar maakte tot het symbool van het verzet. Fasseur benadrukt die blijvende betekenis van Wilhelmina, haar onverflauwde strijd lust, haar inspirerende speeches tot het volk. Zij werd en bleef het vlaggenschip van de regering en was gerespecteerd door vrijwel alle Nederlanders, ongeacht maatschappelijke positie of levensbeschouwing. *'Een staatshoofd dat zich tot levens-taak heeft gesteld de nationale eenheid en de belangen van het vaderland te bevorderen, kan moeilijk meer verlangen'*, aldus Fasseur.

Aan de geschiedenisdocent met hart voor zijn vak is deze biografie welbesteed. Het is een staaltje van vlotte, onderhoudende vertelkunst die kan inspireren voor in de eigen lessen.

Jan van Oudheusden

ROMAN

Donna Woolfolk Cross, *Pausin Johanna* (Uitgeverij Kok, Kampen 2001) 490 blz., f41,90. (In 1997 verscheen de eerste druk bij Callenbach, Baarn.) Oorspronkelijke titel *Pope Joan* (New York 1996), Nederlandse vertaling André Haacke.

Is er nu wel of geen pausin geweest? Dit intrigerende en fascinerende vraagstuk is in het verleden al voor meer mensen aanleiding geweest daar een meer of minder fantasierijk verhaal over te schrijven. Dit geldt ook voor de Amerikaans hoogleraar Woolfolk Cross. Haar uitgangspunt bij het schrijven van deze op historische feiten gebaseerde roman is de stelling van Vallet de Virivelle: *'Overal waar u een legende tegenkomt, kunt u er zeker van zijn dat u, als u de dingen tot op de bodem uitzoekt, geschiedenis zult aantreffen'*. Na zeven jaar onderzoek kan de auteur, ondanks ontkenning door het Vaticaan, alleen maar bevestigen dat Pausin Johanna echt heeft bestaan.

Volgens haar bevindingen was Johanna's pausschap eeuwenlang algemeen bekend en werd het voor waar aangenomen. Onder de toenemende druk van het opkomende protestantisme vernietigde de katholieke kerk in de zeventiende eeuw stelselmatig de in hun ogen beschamende historische documenten over Johanna. Omdat de pausin in de negende eeuw leefde was het uitwissen van haar bestaan relatief eenvoudig. Met uitzondering van één van de nog bestaande versies wordt Johanna wordt niet vermeld in het overzicht van de negende-eeuwse pausen, het *'Liber pontificalis'*.

In een toegevoegd hoofdstuk verantwoordt Woolfolk Cross haar wetenschappelijke onderzoek en noemt de bronnen die Johanna's Pausdom bevestigen. Naast een aantal schriftelijke documenten zijn er ook enkele indirecte bewijzen waaronder het bestaan van het zogeheten stoelexamen, dat bijna zeshonderd jaar onderdeel was van de middeleeuwse pauselijke inwijdingsceremonie. Na Johanna moest iedere nieuw gekozen paus plaatsnemen op de *'sella stercoraria'* (letterlijk de meststoel), die net als een toilet in het midden een gat heeft. Zo kon men de genitaliën van de nieuwe paus bekijken om vast te stellen of het een man was. Vervolgens verklaarde de diaken die deze taak kreeg opgedragen: *'Onze kandidaat is een man'*.

Omdat het bestaan van pausin Johanna ondanks deze soms 'harde' bewijzen nooit met zekerheid is vast te stellen, heeft Woolfolk Cross er voor gekozen een roman te schrijven en geen historische studie. Belangrijke gebeurtenissen als de veldslag bij Fontenay in 841, de plundering van de Sint Pieter in 847 en de overstroming van de Tiber zijn wel historisch getrouw beschreven. En ook aan de beschrijvingen over het dagelijks leven op het platteland, over het leven in het klooster van Fulda en in de bisschopsstad Dorestad is minutieus onderzoek voorafgegaan.

Wat naast deze voor de wetenschap interessante discussie het boek bovenal de moeite waard doet zijn is het prachtige verhaal over het leven in de Middeleeuwen. In *Pausin Johanna* komen alle domeinen van het leven en van de schoolgeschiedenis aan bod: de politiek, de rechtspraak, de economie, de religie, het dagelijks leven en zelfs de romantiek. We volgens Johanna van de geboorte tot aan haar 'gruwelijk' einde.

Ze wordt geboren als dochter van een Godvrezende kanunnik en zijn knappe, blonde vrouw die hij op een van zijn missiereizen in het Saksenland uit haar heidense leven heeft gered door haar te verleiden en te huwen. Moeder Gudrun heeft de afgoderij nog in zich en het is haar vaders taak als goed katholiek haar daarvoor te behoeden en het er op zijn tijd uit te slaan. De kanunnik huwt ten tijde van het keizerschap van Karel de Grote; als diens zoon Lodewijk de Vrome hem opvolgt is het ook voor lagere kerkelijke ambtsdragers niet meer toegestaan dat ze openlijk een niet-celibatair bestaan leiden en komt hij wat in de problemen. Maar dan is Johanna al lang het huis uit. Opgevoed in de negende eeuw met de bijbel als enige wetboek heeft ze als meisje, dat eigenlijk vooral in kennis en logisch redeneren is geïnteresseerd, geen leven. Johanna loopt uiteindelijk weg en via toevalligheden, listen en bedrog leeft ze een aantal jaren als monnik in Fulda en vervolgens in Rome. Haar grootste leugen is het verbergen van haar vrouwzijn; ze gaat vanaf enig moment als man verder door het leven. Ze staat voor die keuze als in Fulda de komst van haar broer al is aangekondigd en hij door de Noormannen vermoord wordt. Ze pakt zijn kleren en neemt zijn identiteit aan. De ruime kerkelijke gewaden, de minimale wasbeurten en de plicht ook 's nachts de pij te dragen uit angst voor seksuele verleiding, maken dit mogelijk. Als verraad dreigt, loopt ze weg en komt in Rome terecht.

Haar eruditie, niet zo heel moeilijk tussen de vele analfabete klerikalen, valt snel op. Ze heeft als een van de weinigen Grieks leren lezen en heeft uit de geschriften van Aesculapius veel kennis over gezondheidszorg opgedaan. Zij redt het leven van de paus die na de zoveelste aderlating meer dood dan levend is. Dat maakt haar tot zijn vertrouweling waardoor haar invloed toeneemt.

Naast de aandacht voor de kerkelijke en wereldlijke politiek en de strijd tussen die twee wordt uitgebreid geschreven over het dagelijks leven in de middeleeuwen. Over de geringe inkomsten van de plattelandskanunnik, de droeve armoede als ook nog de oogst tegenzit. Over de eenzijdige maaltijden bij de horigen en de uitgebreide maaltijden in het bisschoppelijk paleis waar drank en wildbraad in ruime mate aanwezig zijn, en in Rome waar paus Sergius zich bijna doodvreet en -drinkt. Alles wat de middeleeuwen boeiend maakt komt aan bod.

De schrijfster weet het spannend te vertellen. Er zit een ontzettende vaart in het verhaal, er gebeurt veel tegelijk en achter elkaar en het is elke keer weer spannend hoe het gaat afgelopen. En omdat er zoveel verschillende gebieden aangeboord worden, van Plato's logica tot het middeleeuwse maandverband, is het boek ook voor een brede kring lezers aantrekkelijk.

Vorig jaar stond 'Papstin Johanna' in het Duitse Thüringen op de tweede plaats van de top tien van best verkochte fictie. In 1997 is er bij de eerste druk in Nederland in de pers te weinig aandacht geweest, al was het wel snel uitverkocht. Gelukkig heeft Uitgeverij Kok besloten tot heruitgave. Ik heb er voor de tweede keer van kunnen genieten en wens vele anderen hetzelfde genoegen.

Gerda Geerdink

AUTOBIOGRAFIE

Sebastian Haffner, *Het verhaal van een Duitser 1914-1933* (uitg. Mets & Schilt, Amsterdam 2001), 263 blz., prijs f 45,-

Twee jaar na zijn dood op 91-jarige leeftijd verscheen een gedeeltelijke autobiografie van de bekende journalist-historicus Sebastian Haffner. Bij ons werd Haffner vooral bekend vanwege zijn voortreffelijke *Kanttekeningen bij Hitler*. Verder bracht hij bestsellers op zijn naam over Pruisen, Churchill, Duitsland van Bismarck tot Hitler en de Duitse revolutie van 1918-19. Wie deze publicaties indertijd met vrucht las, zal met belangstelling *Het verhaal van een Duitser* ter hand nemen. Haffner schreef het in ballingschap in Engeland in 1939, maar voltooide het niet, gezien de urgentie van andere publicaties. Ruim zestig jaar na dato is zijn eersteling alsnog uitgegeven. De lezer ziet dus de jaren van 1914 tot 1933 door de bril van iemand uit 1939. De moorddadige consequenties van de naziheerschappij, de oorlog en de holocaust lagen toen nog in het verschiet.

Het motief is hoe de politieke drama's – de oorlog van '14-'18, de novemberrevolutie, de Spartacusopstand, de Kapp-putsch van 1920, de inflatie van 1923, de crisis, de opkomst van het nazisme – hoe al die veelbeschreven schokken ingrijpen in het persoonlijke leven van een wel-opgevoede jonge jurist met schrijversambities uit een burgerlijk Berlijns milieu. Gegevens over de ouders, huiselijke situatie, en allerlei andere standaardonderdelen van een doorsnee-autobiografie zijn er bewust uitgefilterd; Haffner concentreert zich op het thema 'de politiek en ik'. Een historische gebeurtenis wordt namelijk pas echt interessant en ingrijpend, zo weet de geschiedenisdocent, als je kunt aantonen dat ons persoonlijke leven erdoor beroerd wordt, onze gesprekken, ons uitzicht, onze keuzes.

Haffner blijkt in 1939 al over de vaardige, analytische pen te beschikken die hem later wereldfaam zou bezorgen. Hij geeft rake typering van persoonlijkheden als Walther Rathenau en Gustav Stresemann. Hij verklaart het electorale succes van de nazi's door te stellen dat de ogenschijnlijk kalme en betrekkelijk welvarende Stresemann-jaren een periode vormden zonder bezieling of ideaal, waarin zich van veel jonge Duitsers een soort verveling meester maakte. Het drama van de werkloosheid van 1929 en de ineenstorting van het fragiele bouwwerk van Weimar bood in elk geval weer reden tot opwindende discussie.

Het boek ontleent zijn waarde echter niet primair aan dat soort verklaringen, die anno 1939 nog niet voldoende uitgerijpt konden zijn. Wel aan de sfeerbeschrijvingen. Het zwaartepunt van het boek vormt het jaar 1933. Haffner legt uit hoe hij instinctief een afkeer ontwikkelde van de brute nazi's die de straat en de staat in bezit namen. Hij hoopte rustig als gerechtsdienaar te kunnen blijven functioneren, maar ervoer weldra dat dat niet mogelijk was. Hij laakt het

